

Zápas o svobodu slova

Dámy a pánové,

Je mi potěšením, že jsem byl požádán, abych při příležitosti předávání Ceny Bronislavy Müllerové napsal krátkou úvahu k tématu letošní soutěže: Zápas o svobodu slova. Mohlo by se zdát, že dané téma není zrovna moc aktuální, protože přece žijeme v době svobodného tisku. Každý může vyslovit svůj názor, byť by byl vůči vládnoucím velmi kritický. Díky Bohu za to, že jsou pryč časy, kdy vyslovovat veřejně vlastní názory nebylo snadné a často to mělo nepříznivé důsledky. V prostředí zaběhlých frází a hesel ztrácelo slovo svou váhu. Byli jsme svědky bezostyšného žonglování se slovy, které otevíralo prostor pro lži, polopravdy a sloužilo momentálním potřebám a záměrům vládnoucích. Byly o tom napsány celé studie. Nebudu tedy opakovat, co už bylo řečeno jindy a lépe. Ani se nechci vracet do nedávné minulosti a nostalgicky vzpomínat, že i v atmosféře dvojakosti a předstírání existovaly ostrůvky svobodného vyjadřování.

Chci si spíše položit zásadní otázku, zda dnes zápas o svobodu slova neztratil svůj význam a má smysl v něm pokračovat.

Není to pyšná póza a dokazování vlastní nadřazenosti, když přitakáme názoru, že i v současnosti má toto úsilí své odůvodnění, možná ještě zásadnější než v totalitním systému. Zní to paradoxně a někdo nad tím zakroučí hlavou. Přesto této záležitosti přikládám velikou důležitost. Nahlížím ji jako jednu z nejpodstatnějších lidských aktivit k uchování zdravého duchovního, kulturního společenského soužití, pokud nemá naše civilizace zajít na úbytě. Máme nevyčerpatelné možnosti komunikovat a sdílet s druhými své pocity, zážitky, zkušenosti, úzkosti, pochybnosti, radosti i naděje. Je to veliký a nezasloužený dar. Dostali jsme ho do vínku v čase našeho pozemského pobývání. Jím se podstatně lišíme od ostatního živého stvoření.

Je naším výsostným posláním toto jakoby samozřejmé obdarování očišťovat od všech nánosů povrchnosti a nezřetelnosti. Nejedná se totiž jen o vnější svobodu vyjádřit co myslíme. Z jedné strany jsme byli osvobozeni od totality a s druhé strany jsme prvotně osvobozeni (či je nám otevřena cesta) k svobodnému smýšlení a myšlení. A tu by měl teprve nastat zápas, jakou podobu naše smýšlení dostane. Úsilí začíná či má začínat v našem nitru. Sebelepší vnější podmínky nemohou zajistit trvalou svobodu, pokud ji neposkytneme živnou půdu svého niterného svobodného a odpovědného smýšlení, v němž rozvážně a s potřebným nadhledem hodnotíme vnější podněty a události.

Žijeme v mediálním prostředí, které chtě nechtě naše vědomí ovlivňuje. Je velmi obtížné zachovat si zdravý odstup od množství informací, s nimiž je mnohokrát v zájmu rozličných uskupení i mocichtivých jednotlivců manipulováno. Rozlišovat mezi pravdou a vyslovenou lží není příliš obtížné. Větším úskalím a nebezpečím je skutečnost, že jsme atakováni polopravdami. Odkrýt v nich pravdivé jádro vyžaduje nejednou nadlidskou námahu a často to není ani možné. Důsledkem jsou nekonečné dohady, domněnky, pochybnosti a podezření. Otravují veřejný prostor a vyvolávají pocit znechucení nebo dokonce marnosti, zda má vůbec cenu o něco ryzího usilovat. Stalo se takřka pravidlem, že se věci nedořechnou a tak se dá volný prostor spekulacím, v nichž fantazie nemá konce. Nebo naopak jsou do veřejného prostoru vrhány náznaky o chování a úmyslech někoho, aniž pro to existují důkazy a věcné argumenty. Tím vším bývá naše mysl každodenně atakována. Slova ztrácejí svůj reálný obsah, resp. pojmy nejsou vymezovány, jejich významy se libovolně posunují a někdy vzniká dojem, že zúčastnění vlastně nevědí, o čem rozprava jde.

Předpokladem poctivé snahy o svobodu či „osvobození“ slova je jeho odpovědné používání. Dát slovu jasné meze a zabránit záměrné libovůli při jeho sdělování. Respektovat obsah a rozsah pojmů, základní pravidla logiky a vymýtit někdy až psychologicky promyšlené zavádějící finesy.

Dále je třeba vysvobodit též chrám a tvrz českého jazyka, obléhané záplavou anglistů, trapně se opakujících floskulí a cizích slov, jejichž etymologie je mluvčím nejjednodušší zcela neznámá. Znovu oživit etiku věcného uctivého dialogu vzájemně si naslouchajících partnerů, kteří by vzájemně usilovali o společné nalezení světla či vypracování optimálních řešení.

Kupit slova bez ladu a skladu se stává součástí každodenního běhu života. Mnohomluvností se kryjí neprůhledné úmysly i nepřiznané omyly, vnitřní nejistota i rozpaky. Nezřídká i duchovní a duševní prázdnota, kterou dotyčný nepřipustí ani sám sobě. Hraje se na vnější dojem s cílem oslnit, překvapit, vytvořit bublinu, skrze niž se popisovaná skutečnost jen matně odráží. Dalo by se uvést ještě mnoho dalších nešvarů, kdy vyřčené nebo i napsané slovo dostává na frak. Odvaha a nekončící úsilí osvobodit slovní seskupení od balastu, frází, mlhavosti, pokřivení a znehodnocení – tam začíná zápolení o svobodu, totiž o „vysvobozování“ slova. Slovo samo je vlastně mocné. Může být samo činem. Jen bezduchá seskupení slov jsou vlastně krádeží z pokladu jazyka či jeho zneužitím.

Vhodně a v pravý čas vyřčené slovo je balzámem pro duši. „*Jako zlatá jablka se stříbrnými ozdobami je vhodně pronesené slovo* - čteme v knize Přísloví. Je to první krok na klopotné cestě k nefalšované komunikaci. Člověk je nejen vybaven schopností promluvit, ale má příležitost i podle vysloveného jednat a rozhodovat se. Občas se to daří. Často inklinujeme k tomu, že se spokojíme s jednorázovým činem, při němž slovo a skutek jsou v souladu. Je ovšem mnohem těžší trvale a nepateticky ručit za slovo svými postoji a činy. To vyžaduje vytrvalost, trpělivost a pevné přesvědčení. Předpokládá zásadní důvěru, že lze nahlédnout pravdu a přijmout ji jako měřítko pro život.

V současnosti jsme svědky toho, že se zpochybňuje možnost poznat pravdu. Sebezálibné pohrávání si se slovy, zahleděnost do sebe sama v obdivu, jak nám to myslí, zpochybňování všeho poznaného i poznatelného – to vše vytlačuje z našeho obzoru šanci, že stojí za to, abychom podstupovali pro pravdu i oběti. Pohodlnost a davové smýšlení vycházejí z toho, že nemá cenu zříkat se něčeho ve prospěch velkého ideálu. Vypočítavý pragmatismus rozhodně nepřispívá k ochotě najít odvahu a mít vůli, kráčet proti trendu. Nabízí se široký prostor znovu objevit sílu a moc slova a vymanit je z područí hrubého utilitarismu. Co víc - ručit za ně a zprostředkovat jeho pomocí poznanou pravdu. To je otevřená cesta pro toho, kdo chce dorůst do skutečné svobody. Svobody, která si je vědoma svých omezení a urputně nelpí na zaběhnutých způsobech.

Nechci nostalgicky vzpomínat na minulé časy. Mám bohaté zkušenosti s obhajobou lidských práv - tedy i práva na svobodné vyjadřování a šíření informací. Proto si dovoluji zmínit jev, s nímž se v současnosti setkáváme. Žijeme v pluralitní společnosti, v níž se proplétají rozmanité společenské, duchovní i kulturní vazby. Těšíme se z toho, že stát násilím nevytěhuje jednu duchovní a kulturní tradici jako směrodatnou pro myšlení všech členů společnosti. To by nás opět ničilo. Sotva bychom k tomu mohli přitakat. Těšíme se z faktu, že se setkávají různé náboženské tradice, které donedávna až na výjimky dělila takřka neproniknutelná zeď vzdáleností a ideologií.

V této souvislosti se ovšem přihází, že se čas od času ve jménu svobody slova nevhodným slovním způsobem a projevem zlehčuje náboženské cítění našich spoluobčanů. Ozve-li se zasažená skupina věřících, ihned povstane jiná, která vehementně hájí právo na svobodný projev. Vychází z předpokladu, že se v tomto směru nemají klást žádné hranice. Jistěže je to složitá otázka do pranice. Nalézt adekvátní právní opatření je takřka nemožné. Ale záleží právě na duchovní a lidské zralosti každého, jak s velikým darem slova zachází. Slovo jako prostředek k domluvě s druhými bez urážky jejich přesvědčení je životodárným semenem k pokojnému a tolerantnímu soužití všemožných stoupenců rozličných náboženských, duchovních i kulturních tradic. Slovo solidárního ohledu na přesvědčení druhých.

Slovo rozumné domluvy očištěné ode všeho nánosu pýchy a pohrdání. Slovo, které tříbí myšlení a přispívá ke kultivaci vzájemných vztahů. Slovo, které nedegraduje nesouhlasícího na nepřítele, s nímž je třeba zatočit a případně jej zcela zašlápnout. To vše patří ke šlechetnému úsilí o svobodu slova očištěného od balastu útočné nejistoty a zraňující samospasitelnosti.

Posléze ohebnost našeho jazyka a nepřeborné bohatství výrazů pro stejnou skutečnost, pocity, postoje, předměty nám skýtá prostor, aby naše vyjadřování zrcadlilo krásu, která nás obklopuje tolika různými podobami ať už skrze druhé nebo skrze stvoření, jehož jsme neodmyslitelnou součástí. Díky nové informační technologii jsme v pokušení, že používáme zkratky a až příliš zjednodušující šifry, které zohavují jazyk. Pronikání cizích slov přispívá k ochuzení formy a k nebezpečné primitivnosti vyjadřování.

Zápas o svobodu slova je nikdy nekončící cestou. Cestou obtížnou a leckdy nevděčnou. Ze současných trendů se nám může zdát, že je to boj proti větrným mlýnům a výzva jít proti zdi. Nejde ani o vzdor ani o škarohlídké posuzování. Je to spíše pozvání na cestu, při níž v pokoře srdce a myslí si uvědomujeme, jakým je pro nás vyznamenáním, že se můžeme navzájem sdělovat slovem a nejsme na rozdíl od ostatního stvoření odkázáni jen na gesta a neartikulované zvuky. Přeji vám, soutěžícím i těm, kteří posuzovali jejich práce, abyste brali dnešní slavnost vyhlášení vítězů této soutěže jako závazek i pro budoucnost: nepřestávat usilovat o čistotu slova a rozvíjet nadále bohaté možnosti slovní komunikace ve svobodě, která je nezadatelným právem, ale i posláním pro každého z nás spoluodpovědných za současný duchovní a kulturní stav naší společnosti.

Václav Malý, biskup 5.3.2008